

УДК 327:[316.4.063.3/4:061.1ЄЄ

ЄВРОПЕЙСЬКА КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛКОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ТРАКТУВАННЯ

Юлія Сенюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. 032-239-46-56,
e-mail: senyuk.julia@gmail.com*

Розглянуто наявні дослідження європейської колективної ідентичності з позицій соціалконструктивізму. Шляхом узагальнення значної кількості фактологічного матеріалу й використання методів абстрагування, аналізу та синтезу охарактеризовано сутнісний вимір і визначено особливості європейської групової ідентичності. Представлено аналіз окремих аспектів соціалконструктивістського дослідження природи колективної ідентичності як гібридного явища. Оцінено вплив соціальних та інтерсуб'єктивних чинників, зокрема ідейних, нормативних, дискурсивних, культурних та історичних конструкцій, на процес формування європейської колективної ідентичності. Визначено особливості групової ідентифікації громадян держав-учасниць європейського інтеграційного об'єднання. Охарактеризовано сучасний стан, проблеми та значення європейської колективної ідентичності у контексті поглиблення і розширення європейських інтеграційних процесів.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин; постпозитивізм; рефлексіонізм; Європейський Союз; ідентифікація; соціалізація; інтеграція.

У дослідженнях європейської колективної ідентичності вагоме значення має соціалконструктивістське розуміння цього явища. Застосування соціалконструктивістського підходу дає змогу здійснити науковий аналіз з огляду на його гібридність, змінність, множинність, дискурсивну та контекстуальну залежність. Хоча й вважають, що представники соціалконструктивізму досліджують концепт європейської ідентичності доволі ґрунтовно, проте комплексна та однозначна характеристика зазначеного феномену відсутня. Це зумовлено наявністю різних контекстів застосування поняття європейської колективної ідентичності, відсутністю його загальноприйнятої концептуалізації, різноманіттям елементів, що належать до його складу, прямим впливом на його сутність та динаміку розвитку національних та інституціональних структур Європейського Союзу, невизначеністю та гетерогенністю образів «Європи», що ускладнюється різновекторністю поглядів суб'єктів конструювання колективної ідентичності тощо. Крім того, відсутнє чітке визначення поняття ідентичності у суспільних науках загалом. Для прикладу, в науці про міжнародні відносини під поняттям ідентичності розуміють: основу і результат соціальної та політичної практики, продукт взаємодії різноманітних дискурсів, ступінь відповідності соціальним категоріям, тотожність між членами однієї групи, сутність індивідуального або колективного «Я» («Ми»), самоусвідомлення, самовизначення, самобутність,

соціокультурну відповідність, самореферентність тощо. Отож, підходів до трактування ідентичності є надзвичайно багато, однак вважаємо, що всі вони вказують на пріоритетну роль соціальних взаємодій у процесі її формування.

Ідентичність є способом інтерпретації світу, самопізнання, що формує сутність будь-якого суб'єкта міжнародної політики. Вона є суб'єктивною ознакою, вкоріненою у саморозуміння актора, зміст якого залежить від його сприйняття оточуючими. Внаслідок становлення ідентичності відбувається процес інституціоналізації суб'єкта, формування меж і ознак його внутрішнього, зовнішнього, культурного та інституційного середовищ.

У рамках соціалконструктивістського підходу науковці дотримуються думки, що процес набуття ідентичності зумовлений наявністю чітко сформованого уявлення у суб'єкта щодо його позиції у конкретній ситуації. Це дозволяє визначити його інтереси і, відповідно, стратегію поведінки. Засновник теорії соціалконструктивізму в науці про міжнародні відносини Александр Вендт ідентичністю вважає властивість інтенціональних акторів, яка генерує мотиваційні та поведінкові диспозиції. Вона залежить від дій інших суб'єктів у системі, отож, здебільшого, є структурною особливістю [5, с. 17]. Колективну ідентичність він пропонує розуміти як відчуття приналежності суб'єкта до певної групи, яке сприяє формуванню спільних інтересів щодо захисту культури, переосмислення розмежувальних ліній окремого «Я» та «Інших» задля конструювання групової ідентичності. Йдеться про відчуття єдності та солідарності щодо відокремленої групи, об'єднаної загальними ознаками, які, зазвичай, відображаються у спільній мові, релігії чи історії, та сприяють формуванню образу колективного «Ми», взаємодії й кооперації. За наявності колективної ідентичності актори розглядають один одного як тотожних, внаслідок появи когнітивного процесу ідентифікації, що призводить до розмивання дихотомії «Я» - «Інші».

Становлення колективної ідентичності відбувається шляхом визначення напрямків спільної діяльності, заснування загальної інституційної системи, впровадження колективних дискурсивних практик, цінностей та змістових значень. Вона формується на основі спільних ідей, норм, взаємодії та комунікації сторін, і відображається в загальних символах, кодах і знаках. Важливими чинниками відтворення колективної ідентичності є інституційне закріплення її основних характеристик і властивостей.

Європейський Союз є наддержавним утворенням, яке володіє власною ідентичністю, що відрізняється від ідентичностей його держав-членів. На початкових етапах розвитку Європейського Союзу особливої актуальності набули проблеми інтенсифікації економічної інтеграції, створення спільного ринку та наднаціональних інститутів, вирішення яких не було спрямовано на розвиток «почуття спільності». Вперше це питання було артикульовано 1973 р. на зустрічі в Копенгагені. Тоді було прийнято декларацію про Європейську ідентичність, де сторони зобов'язалися поважати і захищати її елементи, зокрема принципи демократії, верховенства закону, соціальної справедливості, громадянські права тощо. Згодом, 1975 року, було оприлюднено Доповідь

Тиндеманса, яка містила конкретні пропозиції щодо набуття прихильності та лояльності з боку населення. 1985 року було представлено Доповідь Адоніно, що обґрунтовувала ідею створення спільних символів для формування «почуття тотожності». У Маастрихтському договорі укладеному 1992 року, згадувалося про необхідність посилення європейської ідентичності. Однак вона й досі перебуває у процесі формування. Емпіричні дослідження демонструють існування європейської колективної ідентифікації щонайменше в ролі вторинної ідентичності, яка доповнює корпоративні (особисті) ідентичності. Вона може співіснувати поряд з іншими та не послаблює національну чи локальну ідентичність, оскільки формується й трансформується паралельно з процесами їхнього реконструювання. Європейська колективна ідентичність є результатом співіснування загального ідентичнісного конструкту й корпоративного (національного), які доповнюють один одного в уявній спільноті лояльності.

Європейська колективна ідентичність не є сталою, адже її елементи (національний, етнічний, регіональний тощо) є змінними і носять множинний характер. Вона перебуває у стані постійного розвитку. Сутність та перебіг процесу формування європейської колективної ідентичності зумовлені наявністю автономної інституційної структури, визначених стратегій поведінки, спільних норм, які постійно трансформуються та є доволі складними й розгалуженими. Одночасно вони здійснюють зворотній вплив на ідентичності суб'єктів інтеграційного об'єднання, трансформуючи їх у такий спосіб.

Ключовим елементом конструювання європейської колективної ідентичності є динаміка розвитку інституцій Європейського Союзу. Вони здійснюють функцію агентів соціалізації. Керівництво інституційної структури ЄС сприймає по-своєму ідентичність і статус об'єднання на міжнародній арені та, відповідно до своїх поглядів, презентує «Я-концепцію» спільноти. Отож європейська ідентичність передусім є інструментальною за ознакою.

Існує два наукові підходи до розуміння європейської колективної ідентичності. У рамках першого підходу її розглядають як сукупність загальних цінностей, принципів і норм. У цьому контексті можна представити чотири ідентичнісні конструкції: ліберально-націоналістична, Європа «від Атлантики до Уралу», Європа як «третя сила» та Християнська Європа. Кожен з вищенаведених конструктів вважали домінуючим протягом певного історичного періоду.

Другий підхід визначає європейську ідентичність як почуття приналежності та свідомої (емоційної) ідентифікації з Європою [4, с.1113], зокрема з інституціями, процесами і тенденціями, що відбуваються в Європейському Союзі. Також трапляється відображення сутності європейської колективної ідентичності як ступеня підтримки громадянами ЄС, або ж як проєкції, розробленої в публічному дискурсі.

Головними чинниками формування європейської колективної ідентичності вважають: приналежність держав-членів інтеграційного об'єднання до одного культурно-історичного типу, наявність системи спільних цінностей та переконань, принципів, пріоритетів, інтересів тощо. Ці загальні змістові

значення є основою колективної ідентичності, які для її переходу з суспільного до політичного виміру повинні бути імплементовані в інституційних і нормативних структурах [2, с. 29]. Не менш важливою у процесі конструювання колективної ідентичності є наявність групової саморефлексивності, що полягає у здатності формувати «почуття спільності» шляхом відмежування від «Інших». Адже ідентичність не є даністю, а уявленням, яке постійно трансформується і виробляється через опозиційну логіку «Ми-Вони» у відносинах з носіями контрідентичності – «Іншими», які бувають позитивними або негативними, важливими або не важливими, залежно від наявності прагнення до взаємодії.

У Європейському Союзі спостерігаються дві моделі становлення подоби «Іншого». Перша модель – це відношення держав-членів Європейського Союзу до країн-сусідів: їх, наділених подобою «Іншого», розглядають як менш досконалих суб'єктів європейського інтеграційного об'єднання. Такий «Інший» імплементує окремі елементи європейської культури: традиції, вірування, правила поведінки. Це зумовлено прагненням відповідати стандартам Європейського Союзу. Однак він потребує зовнішньої допомоги.

У рамках другої моделі «Інший» – це принципово відмінний суб'єкт, який, відповідно, часто становить проблему або загрозу для Європейського Союзу. Для прикладу, Росія є політичним «Іншим», Туреччина – релігійним «Іншим» тощо.

Чотири основні чинники започаткування процесу соціалізації та конструювання колективної ідентичності виокремлює А. Венд. Йдеться про взаємозалежність, спільну долю, гомогенізацію та самообмеження. Їхня наявність сприяє формуванню атмосфери довіри, необхідної для мирного співіснування, мінімізує причини для занепокоєння сторін шляхом реалізації односторонніх ініціатив і самопожертви. Однак щодо Європейського Союзу гомогенність не є головною характерною ознакою – радше різноманіття його членів. Головною засадою формування європейської колективної ідентичності є можливість діалогу різних культур. Гаслом Європейського Союзу проголошено «єдність у різноманітті», яка спрямована на заохочення громадян різних держав до позитивного сприйняття інтеграції, збереження їхньої культурної самобутності, формування багатонаціональної, мультикультурної політичної та соціальної спільноти. Вищенаведене підкреслює космополітичний характер європейської ідентичності. Хоча необхідно визнати наявність гомогенних ознак загального характеру держав-членів Європейського Союзу, які є каркасом формування колективної ідентичності.

Спільний доробок ЄС, колективні змістові значення, інституціалізовані норми та ідейні структури прямо впливають на конструювання ідентичностей і поведінкових стратегій держав-членів шляхом залучення трьох механізмів – формування уяви, налагодження комунікацій та стримування «Іншого». Важливе значення у цьому процесі має спільний нормативний доробок європейського співтовариства – «Acquis communautaire». Держави соціалізуються відповідно до загальних норм і правил поведінки, роблячи їх частиною своєї ідентичності. Це сприяє самообмеженню учасників

інтеграційного об'єднання. Вони дотримуватимуться норм не лише тому, що це в їхніх власних інтересах, а тому, що це вважають належною формою поведінки в їхньому товаристві [9, с. 1025].

Культура є ключовим елементом європейської групової ідентичності, яка перебуває у тісному взаємозв'язку зі спільною історичною ідеєю, і є джерелом основних цінностей, таких як: демократія, права людини, правова державність, ринкова економіка, солідарність тощо. Спільна історія, зазвичай, охоплює Давню Грецію і Рим, середньовічний феодалізм, Ренесанс, Просвітництво, лібералізм XIX століття, християнство, а також окремі негативні явища, які значно вплинули на історичний розвиток континенту, зокрема, такі як колоніалізм, Перша і Друга світові війни тощо.

Рівень європейської ідентифікації зростає з поширенням спільних оповідань і символів (день Європи, гімн, девіз, прапор, спільна валюта). Незважаючи на відмінності на національному рівні, європейці мають загальні політичні переконання і цінності. Вони підтримують принципи терпимості, толерантності, впевненості у тому, що держави повинні уникати насильства і війн у процесі вирішення суперечок. Ці спільні змістові значення повинні бути вкоріненими у загальних інститутах та нормативних елементах Європейського Союзу, інакше самоідентифікація європейців залишатиметься соціальним, а не політичним феноменом.

Конститутивний вплив на посилення почуття приналежності та ступеня прихильності громадян до Європейського Союзу мають рівень їхньої освіти, заможність, вік, гендер, особистий досвід позитивної взаємодії з іншими європейцями, урбанізація, космополітизм, мобілізація тощо [7, с. 650–667]. Набуття потенційних переваг або втрат, які можуть виникнути внаслідок членства окремої держави в Європейському Союзі, також можуть впливати на ідентифікацію та підтримку громадянами інтеграційних процесів. Особи, які отримують від ЄС додаткові переваги, зазвичай, мають вищий рівень ідентифікації з Європою.

Загалом особам, які ідентифікують себе здебільшого зі своєю нацією-державою, також притаманне почуття приналежності до Європи. Втім, значна кількість європейців сприймає її як серйозну загрозу для національної ідентичності. Опитування, проведені в рамках Євробарометра, доводять, що громадяни, здебільшого, прихильні до Європейського Союзу, проте існує перевага національної ідентичності над європейською, зокрема в контексті проблем дефіциту демократії [3, с. 30]. Водночас на інституційному рівні Європейського Союзу існує сильна підтримка процесів подальшого поглиблення інтеграції та розширення об'єднання, однак їх не так активно підтримують громадяни. Вирішальна роль політичних еліт у конструюванні європейської колективної ідентичності спричиняє ще більше зниження рівня участі громадян у цьому процесі. Становище ускладнюється тим, що держави лише частково зацікавлені в розвитку європейської колективної ідентичності, адже потенційно це може послабити національну ідентичність і, зрештою, спричинити переорієнтацію лояльності громадян [6, с. 36]. «Старі» держави-члени

Європейського Союзу демонструють приблизно однаковий рівень підтримки організації як і «нові». Однак громадяни «нових» держав-учасників інтеграційного об'єднання більш схильні до європейської самоідентифікації, що зумовлено наявністю безпекових ризиків, необхідністю демократизації політичних процесів та економічної реконструкції на національному рівні. Водночас громадяни «старих» держав-членів не надто розвинули почуття «європейської спільності». З цього погляду, соціалізація інтеграційного процесу в Європі залишається слабкою і потребує трансформації [8, с. 61].

Зниження рівня сприйняття позитивного іміджу Європейського Союзу у поєднанні з послабленням підтримки членства в організації внаслідок існуючих кризових явищ не сприяє зміцненню європейської колективної ідентичності як на рівні громадянського суспільства, так і держав. Натомість це засвідчує нездатність верхівки Європейського Союзу зосередитися на проблемі створення джерел консолідації. Конструювання колективної ідентичності, яка об'єднала б суб'єктів різних рівнів, є однією з головних проблем Європейського Союзу, без вирішення якої наднаціональне утворення не буде успішним.

Отже, європейська колективна ідентичність все ще перебуває у процесі перманентної реконструкції та потребує появи нових моделей розвитку, які поєднуюватимуть ключові ознаки суб'єктів-учасників інтеграційного об'єднання, зумовлені національними особливостями, з властивими для організації гнучкістю та динамізмом [1].

Перспективи поглиблення інтеграції значною мірою залежатимуть від того, як колективна ідентичність трансформуватиметься у розширеному співтоваристві. Подальша інтеграція може бути успішною тільки за умови її розвитку в процесі діалогу, спрямованого на забезпечення балансу ідентичностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Bhatia A.* Review on the Book *The Discursive Construction of European Identities: A Multi-Level Approach to Discourse and Identity in the Transforming European Union* [Electronic resource] / Aditi Bhatia // *Ibérica*. – 2012. – Access mode : http://www.aelfe.org/documents/12_23_Bhatia.pdf.
2. *Cerutti F.* A Political Identity of the Europeans? / Furio Cerutti // *Thesis Eleven*. – 2003. – № 72 (1). – P. 26–45.
3. *Dascălu R.* Insights into the concept of European identity / Roxana Maria DASCĂLU // *European Union: identity, diversity and integration* / Roxana Maria Dascălu. – Oradea: Ed. Univ. din Oradea, 2012. – (Annals of the University of Oradea - International Relations and European Studies Suppl.). – P. 23–34.
4. *Favell A.* Europe's identity problem / Adrian Favell // *West European Politics*. – 2005. – Vol. 28. – № 5. – P. 1109–1116.
5. *Foreman A.* Social Theory, Europe and Politics: European Integration and the Transformation of the State in Alexander Wendt's Social Theory of International Politics / Anthony Foreman // *Brussels Journal of International Studies*. – 2005. – № 2. – P. 11–34.
6. *Guibernau M.* Prospects for a European Identity / Montserrat Guibernau // *Springer Science+Business Media*. – 2011. – P. 31–43.
7. *Schilde K.* Who are the Europeans? European Identity Outside of European Integration / Kaija E. Schilde // *Journal of Common market studies*. – 2014. – Vol. 52. – № 3. – P. 650–667.

8. *Tatar M.* Integration, identity and participation in a changing Europe / Marius Ioan Tatar // Journal of Social Research & Policy. – 2010. – № 1. – P. 47–62.

9. *Wendt A.* Driving with the Rearview Mirror: On the Rational Science of Institutional Design / Alexandr Wendt // International Organization. – 2001. – № 55 (4). – P. 1019–1049.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

EUROPEAN COLLECTIVE IDENTITY: THE FEATURES OF SOCIAL CONSTRUCTIVIST INTERPRETATION

Yuliya Senyuk

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. 032-239-46-56,
E-mail: senyuk.julia@gmail.com*

The main aim of the article is to conduct a comprehensive research on European collective identity from the standpoint of social constructivism.

The article presents the analysis of certain aspects of social constructivist research of the nature of collective identity as a hybrid phenomenon. By summarizing a large amount of factual material and using methods of abstraction, analysis and synthesis an essential dimension and peculiarities of the European collective identity are described. The research provides an estimation of the influence of social and intersubjective factors, in particular, ideological, normative, discursive, cultural and historical constructions on the process of formation of European collective identity. It also determines the main features of the group identification process of citizens of the member states of the European Union. The study characterizes contemporary condition, problems of formation and significance of European collective identity in the context of deepening and expanding of European integration processes.

Keywords: theory of international relations; postpositivism; reflexionism; European Union; identification; socialization; integration.